

Op het puntje van mijn stoel bij ...

Voor de rubriek *Op het puntje van mijn stoel bij ...* ga ik met inspirerende collega's op zoek naar boeken waardoor zij geïnspireerd werden. Aan de hand van een door hen gekozen boek spreken we over de keuze van het boek, de inspiratie die zij er uit hebben opgedaan en de betekenis van dat boek voor opleidings- en bewegingsonderwijs. Het is een intense beleving om met collega's te praten over vakinhouden, inspiratie en fascinatie, waarbij ik in de gesprekken graag de rol van aangever op me neem. Voor het derde gesprek zoek ik Jack Weijkamp op om te praten over het boek *Homo Ludens* van Johan Huizinga.

Homo Ludens

een gesprek met Jack Weijkamp

Hotel Wientjes is één van de statige gebouwen aan de Stationsstraat in Zwolle. De omgeving ademt de geschiedenis van rond 1900 en het is goed voorstelbaar dat Johan Huizinga, geschiedschrijver, cultuurfilosoof en de schrijver van het boek *Homo Ludens* hier rond gewandeld heeft. Dit pand was vroeger een burgemeesterswoning en burgemeester was natuurlijk een functie die is omgeven met veel spel, als deze notabele op pad gaat draagt hij zijn ambtsketen en doet hij een aantal ceremoniële handelingen. Die sfeer van het burgermeesterschap voelt mijn gesprekspartner wel in dit gebouw en dat heeft invloed op dit gesprek. Ik zit in het Grand Café met Jack Weijkamp, een theatermaker, een dichter, een docent *Spel* aan de Calo en dus een speler in de brede zin des woords, om met hem te spreken over *Homo Ludens*, een boek waardoor hij geïnspireerd is geraakt tijdens zijn opleiding aan de Calo. Op het tafeltje ligt de nieuwe uitgave van *Homo Ludens* tussen ons in. Deze meer toegankelijke nieuwe editie van de oorspronkelijke uitgave uit 1938 is geïllustreerd met prachtige foto's uit omvangrijke oeuvre van Vincent Mentzel met beelden die de *spelende mens* in al zijn facetten toont.

Jack vertelt dat hij het boek kreeg van een docent tijdens zijn studietijd op de Calo. We hadden bevlogen docenten, Gijs van den Berg, Cor Maan, Jaap Tuinenga, Piet Meerdink en vele anderen, die werkten vanuit een gezamenlijke visie, het gedachtegoed van Gordijn, de betekenisgebieden en het activiteitsdenken. “*Wat beweegt ons?*” om met Gordijn te spreken. De docenten stonden dicht bij de studenten en spraken elkaar niet alleen tijdens de lessen, maar ook in de kantine en tussen de lessen door. Ik kreeg dit boek van een docent in het voorbijgaan op de gang. “Hier Jack, een interessant boek voor jou!”, zei hij. Ik vond het mooi en werd daardoor gestimuleerd me te verdiepen in dit soort lastige boeken. In moeilijk taalgebruik beschreef Huizinga een heldere visie over de spelende mens. Ik was verwonderd dat iemand zo diep en ver door kon denken op dit thema en werd daardoor gegrepen. Ze hebben me leren lezen op de Calo. Dit boek kon ik dan later weer gebruiken bij theorie lichamelijke opvoeding, wanneer er een plan gemaakt moest voor het bewegingsonderwijs op een school. De onderliggende visie was daarbij het belangrijkste en boeken zoals *Homo Ludens* hebben enorm bijgedragen aan mijn visievorming. Ik geloof er nog steeds erg in dat wanneer je een goede visie hebt geformuleerd de uitwerking daar als het ware vanzelf uit volgt.

Homo Ludens moet geplaatst worden in de tijd waarin het geschreven werd, het interbellum tussen de twee wereldoorlogen. Johan Huizinga probeerde een universeel onderliggend cultuurprincipe te beschrijven, de ondertitel is immers *proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*, dat altijd en overal geldig is van de Grieken tot en met nu. Dat is een dappere poging! Met deze nieuwe hertaalde, maar nog steeds met archaisch taalgebruik doorspekte uitgave wordt het boek geplaatst in de huidige tijdsgeest met haar terugkerende neonazistische elementen en de islamofobe opstelling van Wilders en zijn aanhang. De hedendaagse interpretatie van deze sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen voert terug op de *Homo Ludens*, waarbij gesteld wordt dat de grens tussen ernst en spel verdwenen zou zijn. *Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het.* De geschiedschrijving door Johan Huizinga was op zoek naar het onderliggende mens- en maatschappijbeeld en dat is precies wat mij op de Calo heeft getriggerd, zegt Jack. Om de hedendaagse ontwikkelingen te duiden in het perspectief van de *spelende mens* moeten we beginnen met het spelbegrip bij Huizinga te doorgronden. Spel wordt gekenmerkt door een in tijd en ruimte afgebakend speelveld, door vaste regels en voorwaarden, doordat er sprake is van een vrije handeling, waarbij tijdens het spel een juiste stemming van de spelers vereist is. Spel levert geen

direct materieel voordeel op, maar is wel bevorderlijk voor de gezamenlijkheidszin. Voorwaarde is dat de mens plezier heeft en dat hij zijn speelse geest de vrije loop kan laten. Het woord *funfactor* bestond in de tijd van Johan Huizinga nog niet, daarom omschrijft hij in *Homo Ludens*: “Deze onherleidbare kwaliteit is voor ons moderne taalgevoel nergens zoo treffend uitgedrukt als in het Engelschen *fun*”. Huizinga positioneert daarmee spel als autotelische activiteit, die zich buiten het gewone leven afspeelt.

Er is voor mij als speldocent aan de Calo niets mooiers dan een student die mij vraagt wat het nut van sparren bij volleybal is. Een mooie gelegenheid om de hele groep bij elkaar te roepen en deze studenten duidelijk te maken dat het sparren bij volleybal geen enkel nut dient. Het is zo fijn om dat te kunnen zeggen. We zijn hier bij elkaar om dat we allemaal plezier beleven aan het met elkaar in het spel houden van de bal, dat is waarom we dit doen! En natuurlijk, ik zweet nu en dat is een effect van spelen, maar dat is niet waarom we het hier doen. Ik kan met jullie vier jaar volleyballen, dan moet je vier jaar dit idee vasthouden en dan geef ik je op en briefje dat je ontzettend veel dingen hebt geleerd. Maar wanneer ik nu ga zeggen, ik ga je leren opslaan of bovenhands spelen, dan kom je na een tijdje bij me met de opmerking “dat heb ik nog helemaal niet geleerd”. De individuele expliciete focus op het te behalen doel werkt vaak belemmerend op het behalen van de resultaten. We moeten vasthouden hoe we in gezamenlijkheid nu aan het spelen zijn, we zijn zo goed bezig. Het was ook zo bevrijdend om dit te kunnen zeggen, de studenten vonden het geweldig, ze gaan er bij glimlachen en er is er dan ook nog één die vraagt “heb je hier ook boeken van?”. Het is allemaal gericht op het uitproberen binnen de regels van het gezamenlijk afgesproken spel, je krijgt lucht, je ervaart ruimte. Het is een geweldige uitdaging om eerstejaars studenten op die manier het spelen te laten ervaren. Die *Homo Ludens*-gedachte is nooit weggeweest, ondanks dat het nuttigheidsdenken heel erg sterk is. Dat nuttigheidsdenken zie je in onderwijs ook heel sterk terug, want iedere keer dringt zich de noodzaak van het behalen van voldoende studiepunten zich nadrukkelijk op. Het is voor de docent een uitdaging om die kaders op elkaar te leggen. Je moet een student helder maken dat je plezier kunt beleven aan wat je doet en aan de andere kant hapklare brokken aanleveren, die leiden tot het behalen van studiepunten. Voor mij is dat een spanningsveld, zegt Jack. Dit spanningsveld heeft Johan Steenbergen proberen op te heffen met zijn theorie over het dubbelkarakter van sport, maar het blijft nog steeds ingewikkeld om het basisidee van *Homo Ludens* te verenigen met het maatschappelijk nuttigheidsdenken.

Dat vond ik zo mooi aan mijn tijd op de Calo. We hadden moedige onverschrokken docenten die het spel keihard gespeeld hebben. We richten ons niet op het directe nut, punt! Daarmee zijn een heleboel theorieën losgekomen, maar ook veel zaken die veel moeilijker te handhaven zijn nu we in een groter geheel zijn gekomen, eerst de verhuizing van de Calo naar Zwolle en nu het opnemen van de Calo binnen het domein van Beweging en Educatie. Dan wordt je ineens geconfronteerd met externe controle, die bijna dodelijk is voor de wijze waarop wij graag met mensen om gaan. Ik zou het mooi vinden wanneer we die strijd om een ludieke, slimme en open manier kunnen aangaan. Dat we duidelijk kunnen maken waar we voor staan en dan maar eens kijken hoe de ander reageert. Voor mij voelt het alsof we ons hebben aangepast, maar het is mij niet duidelijk waaraan we ons hebben aangepast. Onze gemeenschappelijke Calo-visie raakt daardoor uit zicht en ik ben blij dat ik ben opgegroeid in de tijd dat deze visie nog zeer expliciet was. Ik heb het dit jaar ook weer heel erg gemerkt bij het geven van spel aan de eerstejaars, ik ben op zoek naar het kind in de student, de betrokkenheid, de vrijheid om te durven spelen, de ervaring om er gewoon te mogen zijn. Dit geldt niet alleen voor spel, dit kan ook binnen andere modules op de Calo, praktijk en theorie. Ook daar moeten we op zoek naar de fascinatie van studenten voor het vak. Ik denk dat we daar op de Calo en gat hebben laten vallen, dat we echt moeten dichten. We moeten ons best blijven doen om

studenten aan het lezen te krijgen. Het feit dat ik die boeken in de gang kreeg van een docent was zo belangrijk. Dat ik ze niet altijd in de les kregen, dat was voor mij, een jongetje uit de Achterhoek een bevestiging van het feit dat ik gezien werd in mijn eigenheid. Dat er niet gezegd werd in de les “dit moet je lezen”, maar dat ik een boek kreeg aangereikt en dat het aan mezelf werd overgelaten wat ik daar mee wilde doen. Die moeite van een docent loont zich, ik ben er nu nog mee bezig en misschien was het wel een hele kleine moeite. Dit moeten we weer in ons onderwijs terug zien te krijgen, we moeten ze laten lezen, niet alleen de moderne coachingsboeken, maar ook de klassiekers. In *Homo Ludens* wordt identiteit totaal anders beschreven dan in de moderne coachingsboeken en het is van belang dat de studenten deze verschillende perspectieven leren zien. In het boek van Johan Huizinga is identiteit verbonden aan het WIJ en gaat het niet over het IK, zoals in de hedendaagse coachingsboeken met allerlei werkvormen voor introspectie en zelfreflectie. Beiden moeten aandacht krijgen en blijven bestaan, maar je moet ze wel als docent tegenover elkaar durven zetten in het onderwijsspel. Over identiteit is een mooie parabel, over een gestolen identiteit, die we met de *Firma Weijland* bewerkt hebben voor een voorstelling hier in Zwolle. Het verhaal over het leven van Martin Guerre:

Martin Aguerre werd in 1524 geboren in het stadje Hendaye, in de Franse Pyreneeën, als oudste zoon van Sanxi Aguerre. Drie jaar later verhuist de familie naar Artigat, en verfranst hun naam naar 'Guerre'. Op veertienjarige leeftijd treedt Martin Guerre in het huwelijk met Bertrande Rols. In 1548 gebeurt er echter iets wat het leven in Artigat grondig zou doorheen schudden. Martin wordt namelijk beschuldigd van graandiefstal en wordt, volgens het Baskische gewoonterecht, verbannen. Zijn vrouw en kind moet hij achterlaten. Exit Martin Guerre dus.

Tijdens de zomer van 1566 arriveert een man in het dorpje, die beweert Martin Guerre te zijn. Aanvankelijk wijst alles erop dat hij de verbannen dorpeling is. Hij kent namelijk het merendeel van de bewoners, waaronder zijn oom Pierre, zijn vier broers en zijn echtgenote Bertrande. Zijn vrouw is daarbij formeel: dit is haar echtgenoot. Maar al gauw komen er barsten in de façade... In 1599 verklaart een soldaat die in Artigat passeert, dat de echte Martin in 1559 een been zou verloren hebben tijdens een veldslag. Pierre, Martin Guerres oom, wordt de motor achter de zoektocht naar de echte Pierre. Hij spant zelfs een rechtszaak aan. Meer dan 150 getuigen worden opgeroepen. Sommigen herkennen Martin Guerre, anderen stellen dat de man die beweert Martin Guerre te zijn, in werkelijkheid Arnaud du Tilh is, iemand van een paar dorpen verderop. Nog anderen kunnen (of willen) zich niet uitspreken...

In de parabel was Martin Guerre op alle gronden waarop hij IK speelde beter dan het origineel. Je kunt je dus afvragen “wat is identiteit?” en “wie bepaald jouw identiteit?”. Identiteit is ook een WIJ en wordt in de parabel voor Martin Guerre bepaald door het spel dat gespeeld wordt door de dorpsgemeenschap van Artigat. Is er op de Calo sprake van een gezamenlijke identiteit? Is er een gemeenschappelijke basis van waaruit we werken? Verzorgen we het onderwijs vanuit een WIJ-gevoel? Het is belangrijk dat we met z'n allen hetzelfde spel spelen en dat we ons met z'n allen houden aan de regels van het spel. Als iemand een niveaudoorbraak realiseert in een activiteit, dan is het feest en dat zou bij theorie ook moeten kunnen. Daarvoor moeten we met docenten bij elkaar gaan zitten en het met elkaar hebben over “waar lukt het ons om die vonken van de theorie over te laten slaan naar studenten?” en hoe kunnen we dat dan uitvergrooten? Hoe kunnen we leren laten ervaren als ontdekken, terwijl de student stiekem toch bij de hand wordt genomen, zonder dat deze in een vooraf bepaalde richting gedwongen wordt. Je stapt de wereld in en hebt niet in de gaten dat je aan het leren bent. Je moet blijven spelen! Een studiedriedaagse was voor mij een eye-opener, er

kwam een spreker, je moest het zelf organiseren. Misschien moeten we met studenten naar Griekenland, naar de bakermat van de Olympische Spelen en dan meteen door naar de Spelen in Londen om ter plekke de geschiedenis uit te leggen in plaats van geschiedenis van de gymnastiek in een college te doceren aan onze studenten. We kunnen gebruik maken van de filmfragmenten van *Jiskefet*, *Koefnoen* en *Mondo Leone*, of van de projecten van de fotografen *Hans van der Meer* en *Vincent Mentzel* en de kunstenaar *Maidier Lopez*, die aan de hand van beelden de spelende mensen tonen, die we op de Calo aan de hand van de theorie kunnen duiden.

Foto PolderCup © 2012 Maidier López

Bij een goed verhaal, krachtige beelden of een mooie ervaring doet het er niet meer toe of het echt gebeurd is of niet. Bij goed spel ook niet! Het hoeft niet in de krant of op een website. Het gaat om het spel! Niveauidingen, beoordelingen zijn fnuikend voor het spel zoals bedoeld door Huizinga. Hij schrijft daarover: *“Wat er volbracht moet worden, en wat daarmee gewonnen wordt, is een vraag, die zich aan een spelopgave eerst in tweede instantie hecht”*. Met de verernstiging van het spel gaat het ludieke karakter verloren. Huizinga vervolgt dan ook: *“De houding van den professional is niet meer die van het spel, het spontane en zorgeloze gaat van hem niet meer op. Het spel is verernstigd, de speelstemming is er min of meer uit geweken”*.

Wij, docenten, moeten iets leren, anders raken we verstikt in een brij van termen, die enerzijds horen het lesgeven en leren in het HBO en anderzijds worden opgehangen aan het organiseren van dat onderwijs. We hebben gewoon een vak, we hebben *Spel*, we hebben *Turnen*, we hebben *Filosofie*, *Humane Biologie* en *Sociale Wetenschappen*, we hebben zulke mooie activiteiten. We hebben denkers, die er voortdurend over na hebben gedacht en mooie boeken hebben geschreven. Is het nou zo moeilijk om te zeggen “Stop eens even!”. We moeten met die denkers aan de gang in plaats van de hele tijd met onszelf bezig te zijn. Het institutionaliseren van SIV en SLB leidt ons weg van het spelend verkennen van de wereld. Maar als ik dat zeg beledig ik ook mensen, mensen die dicht bij me staan, die ik beschouw als mijn vrienden. Zij gingen volledig dat pad op en ik geloofde

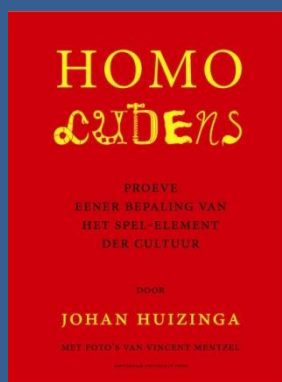
oprecht dat ze daarmee het juiste pad verlieten. Dat is ook het mooie van *Spel*, daarbij kom je in een toestand, waarin je juist die ikkerigheid niet hebt. Je hoeft niet de hele tijd bij jezelf naar binnen te kijken, het is gewoon dat impliciete leren, waar wij denk ik voor staan. Dat krijg je als je een activiteit als bemiddelaar neemt en niet de introspectie op de relatie met de ander. Je neemt de activiteit, die bemiddelt tussen jou en die ander en als je daar allebei iets van maakt dan valt al het andere weg. Een mooi voorbeeld is voor mij een gesprek in een kring op een verjaardag. Je voelt aan de opmerkingen van iemand in het gezelschap, dat is een racist. Maar je probeert in het gesprek angstvallig iedereen te vriend te houden door niet open de racistische opmerkingen van één van de gasten aan te vallen. Wanneer je met deze verjaardagsvisite naar buiten zou gaan en je gaat jeu-de-boulen, een activiteit doen, dan is dat weg. Ik durf te wedden dat, met hetzelfde gezelschap, die kramp er niet meer is, die je in de kring van het gezelschap in de huiskamer voelde. Nou kan een verjaardag ook leuk zijn, maar het is een voorbeeld van hoe je in de kramp komt met z'n allen, hoe je verstikt kan raken in een woordenbrij. Volgens mij moet de Calo gewoon piketpaaltjes gaan slaan, Calo 2028, dan hebben we met z'n allen dit bereikt en dit zijn de paden waarlangs we gaan. Docenten mogen dat invullen en dat gaan formuleren als een soort wenkend perspectief. Het is niet heilig, maar dit waar we naar toe gaan en dit zijn onze inspiratiebronnen en daar hoort voor mij *Homo Ludens* bij. We spelen op dit moment met z'n allen niet hetzelfde spel, we spelen op verschillende borden, verschillende spelen met verschillende regels. Doordat ik weg ben gegaan en dus afstand heb kunnen nemen ben ik daar ook meer achter gekomen. Er zijn nu verschillende anderen die met het succesvolle gedachtegoed van de Calo op de loop zijn gegaan en daar een eigen interpretatie op los gelaten hebben, daardoor verdunt het Calo-eigene van dat gedachtegoed. Daarbij heeft er een behoorlijke schaalvergroting plaatsgevonden, waardoor ook veel niet-Calo'ers inmiddels lesgeven op de Calo. Er is op zich niets mis met deze ontwikkelingen, maar we zijn ondertussen vergeten om in deze veranderde context, ons spel opnieuw te definiëren. Dat is ook precies wat er fout is gegaan met het Nederlands voetbalteam tijdens het EK 2012. Na een succesvol WK in Zuid-Afrika en een goede EK-kwalificatiereeks, waren de onderlinge verhoudingen in het team veranderd. Deze nieuwe context heeft niet geleid tot herdefiniëren van het spel dat het team en de staf met elkaar speelden en had het dramatische verlies tegen Denemarken bij de start van het EK tot gevolg. De Belgische krant *Sporza* kopte niet voor niets: Legoland – Egoiland 1-0! De Duitse, Italiaanse en Spaanse bondscoaches hebben dat beter gedaan. De Spaanse coach Vicente Del Bosque heeft er voor gezorgd dat binnen het Spaanse team de rivaliteit tussen de spelers van Real Madrid en Barcelona ondergeschikt werd aan het nationale belang. De Spanjaarden waren daardoor in staat om aan te treden als een team met de Europese titel als gevolg. Het team van Spanje is een mooi voorbeeld van de WIJ-identiteit, zoals bedoeld door Huizinga in *Homo Ludens*.

Ik zou het mooi vinden wanneer we op de Calo allemaal weer hetzelfde spel op hetzelfde bord kunnen gaan spelen. De context in het onderwijsspel is aan verandering onderhevig. In de Calo-cultuur heerst nog steeds een soort romantisch ideaal dat we allemaal werken vanuit een zelfde grondgedachte. Maar we kunnen er niet klakkeloos op vertrouwen dat de visie gedeeld wordt. We moeten samen op zoek om een nieuwe gemeenschappelijkheid te bereiken, het WIJ-gevoel. We kunnen dit WIJ-gevoel bevorderen door de speelgebieden te herformuleren, de tijd en ruimte te herdefiniëren en de regels aan te passen aan de nieuwe onderwijscontext. We moeten deze herijking van het spel inbedden in de Calo-cultuur en op basis daarvan onze visie en idealen formuleren. Daar staan we voor! Alleen op deze essentialistische wijze komen we tot echt gemeenschappelijk spel en zijn we in staat onderwijs- en organisatieontwikkelingen, zoals impliciet (motorisch) leren, breinleren, competentiegericht leren, de integratie van ondernemen en onderzoek te beoordelen in het perspectief van onze gemeenschappelijke speldefinitie. Een

gezamenlijk geformuleerde basis voorkomt dat je met alle ontwikkelingen mee moet gaan. We kunnen dan een antwoord formuleren op basis van gemeenschappelijkheid en dat doen we nu niet meer. Het is steeds individualistischer geworden. Het beeld dringt zich op dat we tegenwoordig op de Calo eilanden zijn in een zee van theorie, terwijl we een paar decennia geleden een krachtig continent waren in de wereld van bewegen en gedragsbeïnvloeding. Huizinga maakt het voor mij mogelijk dat ik met allerlei zaken op mijn eigen wijze mee kon op basis van een universele, gemeenschappelijke onderbouwing. Dit maakte de keuze voor het boek voor mij dus heel erg makkelijk, ondanks de kritiek die je op het boek kunt hebben en die er ook wel is.

Johan Huizinga heeft iets proberen op te schrijven dat zo goed is en zoveel verder gaat dan waar ik bij geweest ben met mijn gedachten. Ik vind dat zo fijn, je leest vaak boeken, waarvan je denkt het is het nog niet helemaal, dit we moeten nog beter doordenken. Dat heb ik bij Huizinga niet, die heeft het zo vanuit zijn hart gedaan! Het is een huzarenstukje, een klassieker. Het is meesterlijk zoals hij beschrijft dat alles spel is, poëzie, filosofie, wetenschap, oorlog voeren, noem het maar op. Naar aanleiding van dit boek is er ook zoveel gedaan, goede voorbeelden zijn de activiteiten van het literaire productiehuis *De Wintertuin* in Nijmegen en het *NRC Handelsblad* dat samen met de *Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden* en de *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* ieder jaar de Johan Huizinga lezing, de moeder aller lezingen, organiseert, waarin Nederlandse en buitenlandse geleerden uit allerlei vakgebieden op basis van het gedachtegoed van Huizinga hun lezing vorm geven en uitspreken. Het is echt een inspiratiebron! De kracht van het boek is dat Johan Huizinga er in geslaagd is om een algemeen geldend onderliggend principe in onze maatschappij bloot te leggen. Het principe is dat voorafgaand aan elk menselijk gedrag het spelend ontdekken ligt, dat pas in tweede instantie gekoppeld wordt aan een nuttigheidsidee. Het wezen van de *spelende mens* wordt ook treffend verwoord in het volgende citaat van de Duitse filosoof-dichter Friedrich Schiller: *“De mens speelt alleen, waar hij in de volle betekenis van het woord mens is, en hij is alleen daar volledig mens, waar hij speelt”*. Ik ben door het lezen van dit boek de wereld echt anders gaan zien. Ik wist het misschien onbewust wel, maar het boek zorgde voor structuur.

Zwolle, 2 juli 2012

Homo Ludens

Johan Huizinga

Amsterdam University Press

ISBN: 978 90 8964 194 6

Eerste druk: 1938 (vernieuwde uitgave: 2010)

In *Homo Ludens* gaat het Huizinga niet om de betekenis van het spel als cultuurverschijnsel, maar om het 'ludieke' als wezenlijk kenmerk van de menselijke beschaving. Dit gegeven werkt hij uit in beschouwingen over bijvoorbeeld taal, rechtspraak, oorlogvoering, filosofie, kunst en sport.